

ШЕВА БІБЛІОТЕКА
ОГО ПИСЬМЕНСТВА

В. ВИННИЧЕНКО

~~43400~~/54-56

ТАЛІСМАН

№ 54-56 Ц. 15 к. № 54-56

УКРАЇНСЬКИЙ РОБІТНИК

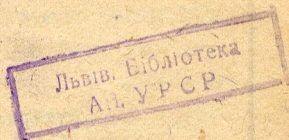
ОПРЕДЕЛЕНИЕ

НА МОДЕЛИ

1945 г. 1945 г. 1945 г.

В. ВИННИЧЕНКО

ТАЛІСМАН

43460

/54-56

ВИДАВНИЦТВО „УКРАЇНСЬКИЙ РОБІТНИК“

45(2-5v)5-644
[89179 — 82]

Друкарня „Укр. Робітник“
Укрголовліт № 3002
Замовлення № 3930
Примірник 7160
Х а р к і в
1 9 2 8

Львівська державна
наукова бібліотека

765

Це вже виходило за межі всякого найміцнішого терпця. То був не коридор політичних в'язнів, а якийсь допотопний хаос, над яким, неначе дух, заклопотано й без ладу вітав наш короткозорий староста в пенсне і велосипедському картузику.

Хто як хотів так і робив. Тому не подобається його камера. Він бере свої манатки і без всякого вагання переходить у другу. Там, розуміється, зараз же з цього приводу гвалт, крик, протести, зібрання, дискусії. Цього вразив згук дверей у клозет; він цілий день ходить і «стріляє» так, що

що подушки на койках підстрибують. Тютюн викурювався з такою швидкістю, наче ним топили в кухні. Почта не доставлялась, провалювалась. Газети ми не бачили. Передачі кралися по камерах і з'їдалися під ковдрами. Доходило до того, що замість шости грудок цукру почали брати по восьми, а то й по десяти. Все це не віщувало нічого доброго.

А найголовніше — побіг наш одсовувався в невідому далечінь. Без старости, без ладу в коридорі, без дисципліни в камері робити далі підкоп було абсолютно неможливо. Це було відомо навіть Залетаєву.

Правда, нас тікало небагато, всього сім душ, срочних і безсрочних каторжан. Всі ми були зібрані в одній камері, всі більш чи менш негативно

відносились до каторги і воліли бути на волі. Але цього було мало,—для продовження підкопу треба було, щоб, принаймні, в нашій камері, звідки вівся підкоп, була абсолютна дисципліна.

Ну, а це з нашим велосипедистом улаштувати було так же легко, як з струмочком, що заклопотано й прожогом котиться з гори. Цей чоловік міг довести до сказу найлагіднішу людину. І не чим іншим, як своєю старанністю, усердям, клопотливістю. Ви його ніколи не бачите лежачим, е, ні, він весь—рух, турбота. Цілий день він біга з камери в камеру, чогось хвилюється, турбується, кричить, записує, одмахується. Волосся на лобі йому не висихало від поту, і картузик промочувався з-під споду аж на зверхній бік. Але все це було ні до

чого. Він же сам робив так, що вся його метушня і старанність давала тільки шкоду. Як це йому щастило так устроюватись, не знаю. Але це був факт.

І зверх усього він був меншовик та ще спеціаліст по аграрному питанню. Досить було зачутись в якомусь кутку «одрізки», «земля», «хазяйство», як картузик товариша Скрині уже там. А тому, що він спішить завжди, то вривається в розмову наче бомба. А як аргументів у його багато і всі треба якомога швидче викласти, то він тріщить мов ракета, маха кулаками, губить пенсне, кричить з долу, одбивається, як його хочуть спинить, і замовкає тільки тоді, коли його силою витягнуть до справ.

Крім усього, сам він з нами не ті-
кав і його мали швидко одправить
в заслання. Так що йому наш побіг
особливо не болів. Ні, нам треба було
такого старосту, який міг би дати
лад хаосові і котрий сам був би за-
цікавлений в утечі.

* * *

Але тут діло ускладнялось. Річ в тім,
що певній частині коридора такий
стан його подобався. Деяким просто
«так собі», а деяким з принципу. Прин-
ципіяльними прихильниками цього
безладдя були анархісти-індивідуалі-
сти, а найпаче голова їхній Зале-
таєв. В цій обстановці Залетаєв по-
чував себе страшенно благодушно,
спокійно й затишно, як у теплій ванні.
Він по цілих днях сидів по сусідніх
камерах або лежав на койці поруч

з Тимошкою й Замірайлом, своїми найближчими приятелями. Вони співали, грали в карти, робили вправи швейцарської та французької борні. Книжки Залетаєв зневажав і тільки тоді звертав на них увагу, коли не вистарчало папіросного паперу. Тоді він вибірав з найтоншим папером (частіш усього через це прихильність його спадала на нелегальні видання) і видирав з неї довгі стьожки. До протестів відносився спокійно й з юмором.

Коли ж його дуже допікали, лице його насичувалось бурою кровію, сиві очі з білявими віями загострювались, і він починав боронитись. Себ-то: підходив до найпалкішого протестанта, хапав його за барки, сильно, як грушу, тряс і хрипів:

— Ти чого? Чого верещиш? Що треба?—а за ним зараз же підводились з койок Тимошка, Замірайло, Живчик, Архип і, розминаючи руки, з інтересом поглядали на опонентів. Звичайно, що дискусія в такій постановці питання хутко переривалась і Залетаєв, заспокоївшись, з цигаркою в зубах, зробленою з прокламації «До всіх горожан» вилізав на вікно, пацав ногами по стіні й виспівував:

«На базаре сидит кот
У него болит живот.
А напротів его кошка
І у ней болит немножко».

З койок підхоплювали, вносили більше жвавості й експресії в мелодію.

Тоді Залетаєв стрибував, одкидав в куток стіл з середини камери

й зачинав танцювать. Для цього хор моментально переходив на іншу.

— Холеру!—кричав Залетаєв, підморгуючи Тимошці.

Тимошка тоненьким тенорком про-кашлювався, підкинував Живчику й починав:

«На окне лежить прикмета
З винограду квета.
Виноград растьот на ветке
Соловей поїот у клетке».

Залетаєв спочатку тільки притопував ногами, поводив плечима, загонисто скидував головою. Потім раптом на новому коліні дико підгикував і з люттю кидався в танець.

— Жару більше!—кричав він.

Тимошка зразу набирав побільше повітря в груди, струшував вищипаною борідкою й розглягався:

«Спой песню свою
Про жисть горькую мою;
А жисть горькая моя,
До чего ти довела?».

Що далі розвивалась історія «горь-
кой жисті», з більшим захопленням
і вогнем танцював Залетаєв. Коли
доходило до кінця, він впадав в екстаз
і разом з хором задиханно и хрипло
вигукував:

«Ти, холера, поди прочь,
Кавалера не морочь,
Как такому кавалеру
Да любить таку холеру.
Поди, поди, стерва, прочь!».

І після цього падав усім своїм міц-
ним, як із дуба витесаним, тілом на
худорлявого Тимошку, тяжко дихав
і витирав піт. Голова його ставала
ще більш розчучверена і зовсім була
схожа на купу вовни. (Правда, роз-

чучвереність завжди була з ним, хоч би він найгладше зачесався й виголівся. Я думаю, це походило з його кудластих сірих брів і настовбурчених вусів).

Ми всі, останні, мовчали при вибухах такої веселости. Спочатку пробували умовляти Залетаєва, але він реготав і відповідав нам:

— Пішли ви к чортам собачим! А що ми повинні співать? «На бой кровавый»? Подумаєш. Гадає, як заспіва «На бой кровавый», так і справді кровавий. Що хочу, те й співаю. Співайте й ви, що хочете. Я вам забороняю? Чи я протестую, як ви щось робите?

Це—правда, він ніколи не заважав робити нам, що ми хотіли. Іноді ми вголос читали книжку, яку нам

давали з других коридорів на який-небудь один день. Треба було читати як-найшвидче. Залетаєв нудився, тікав, співав, свистів, але не протестував.

В крайньому разі він міг розважатись з Пінею. Піня, звичайно, стояв собі тихенько де-небудь, лагідно й несміло посміхався і слухав товаришів. Залетаєв хапав його за ногу і, як ягня, волік до себе в барліг на койку. Не датись Залетаєву Піня не міг,—він весь був трохи більше за одну ногу лідера анархістів. Він тільки кротко й боязно посміхався.

— Ну, Піню, на волю хочеш?—питав Залетаєв, заціпивши Піню між колінами.

— А хто не хоче на волю?—одповідав Піня, кривлячись від болю.

— Справедливо. А чом же ти не хочеш тікати з нами? Ти ж те ж каторжанин. — Та треба зауважити, що Піня, як рили підкоп, страшенно боявся і не міг спати від страху. Чого він боявся — невідомо, але через це їй тікати не хотів, йому пропонували не раз.

Піня на питання винувато посміхався їй обережно викручував худеньку дитячу руку з лахматої в рижому волосі лапи Залетаєва. Але той держав міцно.

— Ну, чого ж ти мовчиш? Ех, ти соціал-демократ! Поступай в анархисти, молодцем зразу станеш.

І на цю пропозицію Піня посміхався. Іноді Залетаєв раптом робив таємне лице і глухим голосом говорив: «Тук, тук, тук!» Потім зразу змінював вираз

лиця на суворий, здивований і кричав—«Кто там»?

— «Мі»—одповідав собі ж тоненьким, солоденьким і приниженим голоском.

— «Хто мі?»—суворо.

— «Зади».

— «Скільки вас?»

— «Раз»...

Вся кумпанія неодмінно кожного разу весело й добродушно сміялась, а Піня все також посміхався. (По національності він жид).

Я ніколи не бачив на маленькому веснянкуватуому лиці Піні гніву, обурення або навіть суму чи журби, цих звичайних тюремних мешканців. Він на все трошки несміло, трошки ласкаво, трошки добродушно посміхався.

І я думаю, це було не спроста. Напевне колись давно уже, може ще тоді, як був Піня у «жестяного мастера» в науці, коли той бив його паяльником по голові, або як «гоїше їнгеле» цькували по вулицях собаками, мазали губи салом, він раз на все собі сказав: «Знаєш що, Піню, ти мовчи! Ти найменший, найпоследній чоловік у світі і ти собі мовчи та посміхайся. Так буде краще. Тебе б'ють по голові, а ти собі посміхайся. Тобі дають разом з Шариком вилизувати миски—вилизуй собі. Єсть люди більші, багатші, дужчі, єсть менші, бідніші, слабші, ти ж, Піню, найменший, найбідніший, найслабший».

І от через те, напевне, Піню нічим неможна було ні здивувати, ні обра-

зити. Коли в камері ішла якась суперечка, співали, читали, розмовляли, а Піня хотів взяти ближчу участь, і його не слухали або одпихали, він собі з того нічого не робив і ні на хвилину не думав, що йому можна образитись. Це так і слід було.

Коли з Піні сміявся хто-небудь і обижав, а другий заступався й обороняв, Піня і до того й до другого однаково посміхався, несміло й добродушно-винувато. Мабуть, як у його витрусили бомбу, дану йому на ехованку, і потім били в участку, він так само реагував на те, як тоді, коли «жестяної мастер» одкручував йому од голови вухо за перекинуте олово.

Хто його зна, може це була помилка з боку Піні, але безперечно те, що він сам так на себе дивився, сам

щиро й непохитно вірив, що він — найменший й найпоследній. А тому не було нічого дивного в тім, що навіть уголовні, які носили нам в казанах кандьор, і ті прикрикували на Піню:

— Ей, Піню, чого гав ловищ? Миску давай.—А Піня й до їх посміхався так само. А що до Залетаєва само собою, що про ніякий протест у його й начерку думки не було. Та ще під таку хвилину, коли останньому було нудно і хотілось розважитись.

Безладдя наше тягнулося. Всі спроби змінити старосту й установити в коридорі якийсь лад незмінно натикались на буйновеселе, певне в своїй силі протидіяння анархістів.

— Ми не раби, чорт вас забирай! — вигукував з койки Залетаєв, задравши

ноги догори. — Сами собі раду дамо. Не треба нам командирів! Знаємо ми їх, досить.

Сам він був колишній підпоручик піхоти.

— Чим менше є влади, тим краще! За якої речі ви нам хочете посадить на шию якусь ще більш умілу каналію. Не хочемо!

А тимчасом літо, найкраща пора для побігу, минало. Часто сиві, холодні хмари цілими днями стояли над тюрмою і небо було похоже на перекинуту миску з кислим молоком. Вже й дощі починали накрапати з цієї миски. І хто знає, чи не розмиють вони як-небудь випадково землю під стіною й не викриють нашого підкопу? А прокопано було вже доволі. Власне, не малу роль грало те, що

ми помилились і закопались не в тому напрямі, що намітили. Через це ми, перше, наткнулись на сипкий, незручний ґрунт, який міг що-хвилини засипать нас. А, по-друге, несподівано для себе вилізли майже на гору і саме в тому місці, де по-під стіною ходив вартовий.

Це нас і загальмувало. Попередній староста, за якого робився підкоп, стояв на тому, щоб покинуть і копати в іншому напрямі. На його боці була тільки одна частина втікачів. Друга ж держала руку Залетаєва, котрий пропонував вести цей підкоп далі і тікати з його «на ура». Чим би ця суперечка скінчилась невідомо, бо того старосту несподівано вивезли у другу тюрму, а його місце заняв Скриня.

Так справа й застигла і, здавалось, без надії хутко посунутись далі.

Але раптом одного сірого хмурого ранку нашого «велосипедиста» викликали в контору і сказали складати речі: його забирали в заслання.

В той же день увечері наш коридор тривожно й заклопотано гув як вулій, з якого зникла матка. З камери в камеру перебігали передвиборчі агітатори, читались прокламації, велись палкі дебати, малювались карикатури. Залетаєв носився по коридору з грізним і надхненим лицем.

Діло йшло не про те, тому чи цьому кандидатові дати перевагу, а бути чи не бути, взагалі, в нашій коридорі старості. Ось як була поставлена справа. І, треба сказати, не дуже

було багато надії вивести її на бажану нам путь.

Багатьох з виборців, серед яких були навіть скромні, лояльні кадети, захоплювала ідея цілковитого самопорядкування.

— Ми хочемо хоч в тюрмі бути вільними! Кожний за всіх і всі за одного. Геть правительство!— от яка була їхня платформа. У многих прокинулись інстинкти прадідів—бурлаків, які виривали з корінням молоді дубки і з цими тільки товаришами блукали по нетрях та степах. Ця частина коридору дала повну волю своїм нахілам. Вони цілі дні ходили з камери в камеру, міняли що-години койку, обідали десь у біса, пролазили навіть у інші коридори і цілком здичавіли. Коли б не вечірні повірки,

вони б і ночували по чужих камерах
десь під столами.

Іншими керували більш матеріальні інтереси й надії. Вони безрозсудно повірили Залетаєву, що матимуть без старости по десяти грудок цукру і принаймні раз на тиждень по справжній котлеті. Бо при владі старостів — аргументував Залетаєв — «аристократія» дістає з волі передачі й не ділиться з коридором, а їсть їх сама. Це, звичайно, був тільки несовісний спосіб агітації, але мрія про котлету була так приваблива, що Залетаєву охоче вірили.

Деяким просто подобався рух, сам по собі, і через те вони допомагали його розвитку всім, чим могли. Вони з охотою читали й писали прокламації, розносили їх по камерах,

агітували, розпаляли, але кінчать не хотіли.

Це був непевний час і важко сказати, чим би він скінчився, коли б до нас не вмішалась сама тюремна адміністрація. Офіційно ніяких тюремних старост вона не знала й не відала, але коридор без старости був і для неї явищем аномальним, негарним і, головне, клопотливим. Замість того, щоб балакати з одним чоловіком, відомим, коректним, більш-менш досвідченим, начальству доводилось вступати в розмови з цілими камерами повними гвалту, махаючих рук, роззявлених ротів, свисту, гамору, реготу.

І через те не офіційно, але серйозно і поважно було зроблено пропозицію негайно вибрати старосту й

припинить заколот. В противному разі будуть ужиті «відповідні міри».

Що таке «відповідні міри», більшість з нас добре знала, і тому довелось серйозно задуматись над «іноземним вмішательством».

І от анархісти раптом стихли. Але ця тиша була якогось непевного, загадкового характеру. Вони шопотілися по кутах, бігали з камери в камеру, про щось палко радились, часто вибухали несподіваним голосним реготом. Іноді вони аж качалися по койках і плакали од сміху.

Ми чекали якогось екстравагантного випадку.

І, дійсно, так і сталось.

Раз уранці, як тільки піднялось питання про голосування над виставленими кандидатами, Тимошка виліз

в нашій камері на стіл і попрохав слова. Коли стихло, він рішуче й силкуючись бути серйозним заявив:

— Господа п'ята камора! Наша партія доручила мені ось що сказати вам. Ми довго обмірковували питання і рішили виставити кандидатом... товариша Піню.

І, помітивши рух серед нас, поспішно закричав далі:

— Не думайте, що це жарт! Ми серйозно. Попережаєм, що, коли його не буде вибрано, ми оповіщаємо війну не на життя, а на смерть. Раз влада належить таким як Піня, то й ми собі вибираємо Піню! По всіх правилах. Хай живе староста Піня!

— Урра!—підхопили анархісти.— Урра, староста Піня! Піня! Піня!

Крики здивовання, обурення одної партії змішалися з криками «Піня» і реготом другої. Це було сигналом для всього коридору. Скрізь залунали вигуки «Піня, Піня, Піня». Десь узялися плакати з портретом Піні, досить удачного малюнку, на яких було написано: «Хай живе влада! Хай живе староста Піня!».

Ім'я Піні літало, як м'яч по всіх камерах, ним гралися, перекидувалися. Навіть дійсні прихильники влади захопились таким надзвичайним кандидатом і з реготом кричали «Піня»!!

Нам прийшлося пильно задуматись. Не вибрати Піню, це, значить, розтягнути хаос на безмежний час. Вибрати? Ідея мати старостою Піню наводила на нас і сміх, і сором, і злість.

Але все ж таки рішили вибрати. Нехай ми виберем Піню, але примусимо поважати його, поважати в його лиці нашу волю, нашу переложену на нього владу над самими собою. Згода! Хай живе староста Піня! Серйозно, строго, без натяку на насмішку ми заявили, що пристаєм на кандидатуру Піні. І в той же вечір при співах і реготі, з фейєрверком із насичених нафтою ганчірок, було оповіщено всій тюрмі, що на «нижньому угловому коридорі» тепер старостою—Піня І.

* * *

Піню спочатку зовсім не вразила така увага до його персони. Коли ім'я його на всі голоси вигукувалось під низькими стелями камер, він тільки посміхався своєю звичайною посмішкою. Його тягали по камерах, виса-

жували на столи, говорили над його головою палкі промови в його честь, — Піня тільки кумедно поводив головою і добродушно показував усім свої ріденькі зуби.

— Хочеш бути старостою, Піня?

— А чому ні? Хто не хоче бути старостою? — розуміючи жарт, одповідав Піня також жартом.

Але коли Тимошка, Свердюков, дядя Дум-дум, Замірайло і декілька членів з «аристократії» цілком серйозно, поважно і навіть суворо заявили йому, що він є старостою, коли перенесли його паршивеньку ковдру й подушчину на матрац старости, коли дали йому списки товаришів, весь папір, тютюн, цукор, сіль, ящик оселедців, коли сказали, що з цього моменту порядок, спокій і добробут коридору

лежить на його плечах,—тоді Піня перестав посміхатись і став такий блідий, що навіть на підборіддю видно було ластовиння.

— Ви розумієте, товаришу, що це не жарт, а серйозна й відповідальна річ,—сказав товариш Сердюков. Сам товариш Сердюков, якому завжди передавали в блискучих кастрюльках пресмачні котлети з города. Сам товариш Сердюков, який читав по-німецькому другий том Маркса і ніколи не вступав з ніким в які-небудь ближчі відносини.

Піня почав щось говорити про те, що він не годиться на старосту, що він нічого не знає, що він собі мало-образований робітник... Але його не слухали навіть, це й без його добре всім було відомо.

— Ну тепер, братіку, кінець! — рішуче проговорив Тимошка (між иншим, це його була пропозиція вибрати Піню старостою). — Проголосували і шабаш, нічого не зробиш. Тепер, брат, тільки старайся, щоб у тебе все було добре. Провір списки, хазяйство своє проконтролюй, словом, як слід веди діло.

Піня трівожно, неймовірно бігав очима по лицах. Але всі були серйозні. Правда, недалеко на койці сидів Залетаєв, качав ногами і, крутячи кудлаті вуси, хитро посміхався. Ну, так це ж був Залетаєв, а не хто инший. Всі ж, навіть Замітайло, відносились цілком серйозно.

І Піня помалу незграбно взяв список товаришів у руки й почав читать. Довгенький синенький зшиток дрібно,

як змерзлий листок в - осени, дріжав
в його руках.

* * *

Мені в ту ніч чогось не спалось.
Чого саме, не пригадаю, мало хіба
причин може бути для цього там,
де на вікнах ґрати, на дверях замки,
а між ними в тісній скрині стін—
двадцять тяжко сплячих людей, котрі
й у сні почувають себе хворими, не-
щасними, злими.

Я не спав і тихо лежав у своєму
кутку. Сердюков коло мене обереж-
но схлипував носом. Здавалось, він
після кожного хлипання прислухався,
яке воно робить вражіння на каме-
ру. Коло Піні, на столику старости,
горіла лямпочка того сорту, який
вживають в поганеньких готельчи-
ках на чорних сходах.

Спочатку там не помічалось ніякого руху. Але о годині, може, о другій, третій вночі помалу підвелася з койки невеличка постать і сіла.

Це був Піня.

По його рухах, виразу лиця я бачив, що він не спав зовсім. А вираз лиця був цікавий, якого я ніколи ще не бачив у Піні. Він робив вражіння людини, яка прислухається до процесу в середині себе і при тому до такого процесу, котрого сам не розуміє. Очі широко розплющені, незрячі, губи одвисли не то дурновато, не то скорбно. Він довго сидів не рухаючись, тільки часом глибоко зідхаючи. Потім раптом злякано озирнувся по камері, але не помітивши нічого підозрілого, заспокоївся й зліз з койки.

Я мусів підвестися на лікті, щоб побачити, що він робив. Піня перекладав оселедці на папір і шепотом по-жидівському рахував: ейн, цвей, драй, фір, финиф. Оселедців було не п'ятнадцять, як казав товариш Петро, що часово заміщав старосту, а всього одинадцять.

Піня заклопотано й не похваляюче похитав головою.

Потім він узявся за цукор.

З цією справою у його затягнулося, бо цукру було аж дві великі торби. Мені надокучило чекать кінця і я знову ліг, слухаючи, як Піня сухо стукав грудочками, шопочучи: «финифендрайцік, зексендрайцік, зібендрайцік».

І під цей шопіт я несподівано заснув.

* * *

Другого дня всі прокинулись в настрою веселої й нетерплячої цікавості.

Першою думкою у більшості було: ну, як там наш Піня? А Піня був уже давно на ногах. Він замів камеру, прибрав на столі, порозкладав усім порції цукру (по шість, а не по вісім грудок кожному) і стукав у двері дозорцеві.

— Надзиратель! Надзиратель! Гаврилюк!

Голос його лунав надзвичайно серйозно, хоч і не зовсім упевнено. (Раніше він тільки висовував ніс у вовчок і тоненьким, несмілим, прохаючим голоском протягував: «Господине надзиратель, пятая камура просить-ся до ветру»).

— Чуєте, надзиратель? Що це таке? Одчиняйте вже двері. Ну? Старості треба сахар роздавать,—і вже з деякою нетерплячістю лупив кулачком по товстелезних дверях.

Ми мовчки, скидаючись очима, слухали.

В коридорі почувся брязкіт ключів і заспаний голос Гаврилюка:

— Ну, чого там? Чого стукаєш? Чого треба?

— «Чого треба». Треба кип'яток. Ну? Одчиняйте двері, мені надо йти.

Гаврилюк чомусь мовчав. Мабуть, сонно й зневажливо одійшов і сів собі на свою табуретку в кутку.

Піня затарабанив дужче.

— Ну, чого б'єш двері, ти!—десь з глибини пробубонів Гаврилюків голос.

Піна розсердився.

— Що значить «чого б'єш»? Када староста каже одчинить, то треба одчинить, а не чуть лі йти та садить-ця собі на табуретку. Одчиняйте вже камуру. Ну?

На нарах, як по команді, вибух дружний регіт.

— Бий, Піню, двері. Пантуфлею їх в трісочки рознеси!—крикнув Залетаєв,—що він позволяє собі з старостою жартувать!

Піня озирнувся й здивовано подивився на нас.

— Я не понімаю, що ж тут смішного? Як він не буде одчинять старості, то кому вже він буде одчинять, кому?

Регіт з дужчою силою розлігся по камері. Але тут нахмурено і мовчки підвівся з койки Сердюков, напнув

на себе ковдру і рішуче пішов до дверей.

— Гаврилюк!—різко й виразно крикнув він у вовчок.—Одчиніть старості двері.

Зараз же заступали ноги й брязнули ключі, заклацавши в замку.

Двері роззявились, і Сердюков, уступаючись з дороги, з повагою повів рукою до Піні:

— Прошу, товаришу старосто.

Піня взяв кошик з цукром і строго сказав Гаврилюку:

— Ідіть за мною й очиняйте камури. Мені треба цукор роздавать. Швидче!

Гаврилюк, певно, забув, що було вчора вибрано старостою Піню. Тепер він згадав і почував, певне, себе ніяково. Коли Піня вийшов, він

хутенько зачинив за ним двері й бігцем пішов з ключами вперед.

В камері стояв сміх і гомін.

* * *

Але дивна річ: не минуло й тижня, як цей сміх почав зникать. Перші дні кожне слово Піні викликало цілі виборі веселощів і насмішок. За ним ходили немов прислужники його, попередливо розчиняли перед ним двері, подавало йому пальто, кальоші.

І, дійсно, трудно було, не звикнувши байдуже дивитись на Піню. Цей маленький комік рішуче не хотів зрозуміти свого становища і цілком серйозно та поважно поставився до свого старостування. Треба було бачити, як він балакав, наприклад, з начальником тюрми. З самим начальником тюрми. Раніше, коли останній

заходив до нас в камеру, Піня тільки одним оком визирав десь позаду із-за спин товаришів і мабуть мови не знайшов би, коли б до його звернувся сам начальник. Тепер же він не давав йому проходу з баньою. Коридор по місяцю не буває в бані. Що це таке?! Піня не міг цього так лишити. Раз його вибрано старостою, так він мусить дбати, щоб коридор мав усе, що йому полагается. Баня полагается два рази на місяць. Давайте нам баню і вже.

Піню питали:

— А ви не боїтесь балакати з начальником?— («Ти» йому тепер уже мало хто казав).

— Боятись? А чого би я мав боятись? Коли староста буде боятись, то хто не буде боятись, хто?

І коли сміялись, то він абсолютно не розумів, що тут бачили смішного. Сміялись також, наприклад, з того, що Піня на рахунок комуни завів собі гребінець і дзеркальце, перед яким що-ранку ретельно зачісував своє іржаве волосся. Або з того, що він вибрав собі найкращі штани, піджак, капелюх, пальто.

— Це—прерогатива влади!—кричав Залетаєв.

Піня не знав, що таке «прерогатива», але як же могло бути инакше? Хіба він не перший чоловік у коридорі, не староста, якого вибрали майже одноголосно? Ну, значить, нехай староста коридору ходить як якийсь халамидник? Це була б добра справа.

Нічого не було вже комічного в тому, що Піня з строгим і заклопотаним

виглядом замикав у шафу цукор, тютюн і, взагалі, всю маєтність. Навпаки, це було дуже добре, краще ніж зе велосипедиста-старости, коли один день було багато, а другий—нічого, коли всяк, хто хотів, брав собі сам, скільки знав.

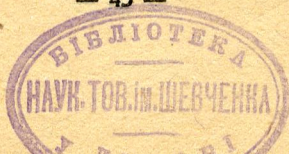
Не сміялись також і з того, що Піня в певні години, коли по «конституції» камери встановлено було «тишу», чіплявся до тих, хто порушував цей пункт. Анархістам, звичайно, закон не писано, але після того, як трохи не дійшло до бійки з «конституціоналістами», вони для свого власного спокою перестали учиняти занадто великий гамір.

Навіть те, що Піня казав «када вам говорить староста»—уже не здавалось ультракомічним.

Особливо ж легко призвичаїлись до старостування Піні «дядюшки-аграрники». Вони трохи не на другий день уклали цей факт в своє світорозуміння, дали йому відповідну оцінку і вже нічому не дивувались, — «жидівська голова, чого ви хочете».

Правда, треба сказати, що Піня умів таки поводитись з ними, як слід.

Це просто діти були та й годі, інакше Піня не міг на їх дивитись. Наприклад, така історія. Раз до Піні прийшов Корнієнко з восьмої камери, і з справжніми сльозами почав жалітися, що його обиділи. Обиділи ж його тим, що коли прийшов з Червоного Хреста новий транспорт одержі й роздавали її, то не йому дісталась студентська шинель, а

Горбачу! Це тим паче було обидно й боляче йому, що у Горбача була вже «хуражка» з червоним «околушком», жовті черевики і навіть сорочка з манішкою. Для одного це було вже занадто та ще в той час, як він, Корнієнко, дістав якесь пальто з жовтими костяними гудзиками, Горбач міг би принаймні поміняться «хуражками».

Як тут бути? Що зробив би велосипедист? Він би махнув рукою, закричав би, щоб йому не докучали дурницями, тут же попрохав би вибачення за крик і куди-небудь заклопотано побіг би. Піня ж так не міг. Староста на те й староста, щоб усі були задоволені.

Він прийшов до Горбача й запропонував йому помінятись «хуражками». Але це був такий ловкий, славний

кашкетик, так прибавно червоніло на йому «околушко», так, нарешті, Зубач звик до його, що мінятись на старий з порепаним козирьком картуз Корнієнка йому страшно було навіть подумать. Він рішуче одмовився. Тоді Піні, само собою, нічого іншого не лишалось, як гарненько прочистити цього франта.

— Ви стидітьця, товаришу! фе! Який же з вас соціяліст, коли ви не хочете поділитись з своїм товаришом, не хочете. Ви повинні ще сами сказати: «у Корнієнка єсть студентська шинеля? Нема. А жовті башмаки є? Нема. А хуражка? Нема. Ну, то я дам йому хуражку». Оттак роблять соціялісти. А так, як ви хочете, то це роблять тільки буржуї. Дайте йому хуражку, я вам кажу! Када вам

говорить староста, то ви повинні слухатись.

І Горбач мусів віддати свого ловкого, славного картузика з дворянським, червоним околушом. Мусів, бо так хотів староста.

Або, наприклад, так. У старости суть певні точно визначені адміністративні години. Неможна його цілий день шарпати то за тим, то за сим. Що тобі треба, од такої до такої сміливо звертайся до товариша старости і все тобі буде зроблено. Ні, дядюшки—не такий народ. Вони серед ночі готови сіпати чоловіка, щоб він дав йому паперу й конверта, бо йому чогось, бачите, не спиться, скучно за ріднею й хочеться листа їй написати.

Піня в таких випадках був непохитний.

— Нема, — і кінець.

Я пам'ятаю таку сцену.

Уже вечір. За вікном голосує й б'ється в шибки вітер. Рами тоскно пориплюють і дме холодом. На нарах подалі від вікна в напівтемному кутку лежать анархісти й «конституціоналісти» в дружному й тісному безладі. Видно ноги, руки, спини, носи. Одні лежать підклавши під голову подушки, а другі — живіт або коліно сусіди. Але всім зручно й затишно. Вони всі співають «Ревуть-стогнуть». Це пісня про те, як сиділи колись запорожці в турецькій неволі. Третій рік уже минав за ґратами, а їх усе не йшли виручать «брати, орлята України». І запорожцям було журно. І мабуть була якась рідність в долі запорожців з хористами, бо ця пісня

співалася завжди з особливим чуттям. Тепер же під холодне й зле виття вітру, вона співається майже з по-божністю. Тимошка строгий, блідий і грізно позира на Живчика, який часто фальшивить. Залєтаєв хмуро-задумливий. Замірайло розмяк і, схиливши голову на довірливо випнутий зад меншовика Зубковського, обережно й любовно заливає своєю октавою усі дефекти Живчика. А очі його мрійно й неодривно кліпають до світла лямпочки на загальнім столі.

За цим столом дядя Дум-Дум і Теоретик грають в шахмати. Дядя Дум-Дум схожий на лисого, кучерявого апостола Петра, яким його малюють малярі. Дядя зробив заповіт: коли його будуть вішати, хай перед смертю хто-небудь, хоч крізь

стінку загра з ним в шахмати. Тоді він помре, як слід революціонерові, спокійно й з гідністю. Але тепер він грає, як партач, — пісня йому заважає. Річ у тім, що він пісню також любить і навіть сам співає умильним здавленим тенорком.

А тут ще «Ревуть-стогнуть». Нічого дивного, що Теоретик цим невеликодушно й жадно користується. Дядя Дум-Дум партію програє.

— Шах королю! — чується весь час упертий, уважний шопіт Теоретика.

— А щоб вас чорт... — перестає підтягувати дядя Дум-Дум і визвіряється на дошку.

Піня до всього цього відноситься безпричасно. Він сидить за столиком, заглиблений в господарські рахунки. Ні вітер, ні пісня, ні тиха туга

тюремного вечора його не доймають,—сьогодня з города доставили знов цих яєць. Ну, маєте собі: в коридорі є сімдесят душ, а яєць усього п'ятдесят. От і поділи нарівно.

І от під таку хвилину являється який-небудь дядюшка. Йому треба тютюну, в їхній камері весь вийшов. Хто його знає. Якось так трапилось, що викурили до строку.

Дядюшка депутатом від камери. Почуваючи, взагалі, незаконність своєї місії, а крім того маючи на увазі неположений час, депутат підходить до столику на шпиньках. Зупинившись, він деякий час чекає мовчки, заявивши про свою присутність тільки легким кашлем.

Піня зирка на його й знов нахиляється до цифр. Дядюшка ози-

рається до співаків, слухає, дивиться на шахматистів, взагалі, дає Піні зрозуміти, що він не який-небудь нахаба і занятому чоловікові не хоче навалитись на голову. Він собі підожде.

Але Піня рахує й рахує, а по шепотінню його зовсім не помітно, що він гадає дати собі якусь павзу. Тоді депутат прокашлюється, щоб дати відповідний тон голосу, й м'яко говорить:

— Товаришу старосто!

Товариш-староста навіть голови не підводить.

Депутат зідхає.

— Товаришу старосто!

— Ну?

— В нашій камері, знаєте, тю-тюнцю...

— Нема! — лаконічно перебиває Піня й з шумом перегортає папір. Потім раптом кидає його строго звертається до прохача:

— Вам не соромно, ні? Ви ж собі спите вдень, правда? Ви собі курите папіроски, а староста бігає. Так? Ну, і за те ви приходите морочити йому голову, коли він сидить за ділом, коли? Яка камера?

— Шоста, — винувато говорить депутат.

— Що-о?! — обурюється Піня. — Та я ж у суботу дав вам чотири пачки! У середу получка. Нема!

Дядюшка чує по голосу, що справа безнадійна, нічого не говорить більше і погано йде із камери.

Сцену чують, але ніхто їй не посміхається. Пригорнувшись одне до

одного, як викинені на беріг після аварії, вони з тихою, тайною журбою співають:

Гей, ви хлопці запорожці,
Сини вольній волі,
Чом не йдете визволяти
Нас в тяжкій неволі?

За вікном казиться вітер. Піня рахує.

* * *

Безумовно, в цій історії з Пінею ми мали диво такого самого характеру, я думаю, як в казках, коли герой її, миршавий, забитий, занехаяний всіма Іванко-дурник раптом дістає звідкісь талісман і робиться знаменитим багатирем, царевичем і т. д. В казках процесу перевертання на царевича ніхто не бачить, а у нас це відбувалось на наших власних очах.

З кожним днем колишній безодмовний, з приниженою посмішкою Іванко-дурник одмирав, а на його місці нарастав царевич. Де зістався старий Піня, де в йому заховувався новий, коли саме почалось переродіння, — все було тайною. Єдине, що нам ясно було, це те, що старий Піня зник, замість його у нас був турботливий, вертлявий, досить умілий староста — Піня. У нас тепер завжди був сніданок, обід часто прикрашувався фруктами, газета доставлялась акуратно. А пошта ніколи не була так добре поставлена, як тепер. Більше того: пошта всеї тюрми ішла вже тепер через Піню. Тут уже треба було мати талант. Варто було тільки бачити, як він уперто й завзято вистоював цілими годинами десь на сходах,

піджидаючи дозорця-листоношу. Або вираз його лиця, коли він веде переговори з цим дозорцем: ласкавий, то таємний, раптом байдужий, потім вмить палкий, надхнений.

— Ну, брат Піня! Не ждав!— дружно обнімаючи його за стан з захопленням іноді говорив Тимошка. Але Піня з делікатною твердістю визволявся з його обіймів і біг куди-небудь. Фамільярности він не любив.

* * *

Але, звичайно, не всі так увірували в Піню й забули, що він був раніше. І найпершим з таких, само собою, був Залетаєв.

Залетаєв ще міг терпіти, коли з Піні сміялися, коли перебільшено почтиво звали його «товаришом старостою», він сам підставляв йому

стільця з прислужливою міною. Але коли він побачив, що Піня цілком серйозно, безоглядно й щиро увірував у себе, коли ця віра дивним дивом передалася навіть Тимошці, Залетаєв перестав жартувати. Це було занадто образливо, занадто глумливо, щоб можна було відноситись до цього так легко. Якійсь вишкрепок людини, якась недобита нікчемність може панувати над всіма. І то тільки через те, що йому дали владу. О, раби нікчемні, загіпнотизували себе словом і задоволені; їм постав бездушний пень і скажи «це—влада» й вони будуть падать перед ним. Без цього вони не можуть.

Але запал Залетаєва вже через щось не мав впливу навіть серед найщиріших його прихильників.

А з Тимошкою вийшла навіть сварка з цього приводу. Тимошка не розумів, чого Залетаєву хочеться від Піні,— староста зразковий, чудесний, чого більше.

Залетаєв же аж пінився. В тому й річ, що чудесний, на жаль! Ідеальний. Треба тільки подивитись, як цей шморкляк ставиться тепер до селян, робітників. Це йому плебс, нижчі істоти, він тепер тільки з аристократами водиться. А тон який? А їсть він як? Окремо й все найкраще.

Це все була правда. Тимошка признавав це, але що зробиш, як це вже такий порядок: староста, голова ніби.

Залетаєв люто плювався й одходив, а один раз так вилаяв Тимошку, що той мусів одповісти тим же і після цього їхня дружба розірвалася.

Але зате Залетаєв вимещував усе над Пінею.

— Ну, ти? Чай скоро? Швидче там повертайся!—гукав він на його, як на слугу.

Піня, звичайно, нічого не відповідав йому, немов не помічав ні тону, ні самого Залетаєва.

Спочатку, правда, він дивувався, не ображався, а дивувався, як дивується чоловік, коли бачить, що хтось сам собі старається плюнути в лице. Піню вибрано було за старосту. Піня був представником усіх. Піня це коридор, це і Залетаєв, і Сердюков, і дядя Дум-Дум, і аграрники, всі. Плювають на Піню, це, значить, плювають на себе. Хто ж так робить? Тільки божевільний, «несознательний» чоловік. Ну, що ж говорить

з божевільним? І Піня одмовчувався. Але не так як раніше і не з покірливо-ласкавою посмішкою, а серйозно, неухважно, удаючи, що зайнятий чим-небудь.

Залетаєва ж це ще більш розпалало; щоб принизить Піню, він частіше, ніж вперед, підходив до його й жартував:

— «Тук, тук, тук!» «Хто там?» — «Мі» — «Хто мі?» — «Зади» — «Скільки вас?» — «Раз».

Але в голосі його вже не було теплого добродушія, а сухий, злий сміх, чулось чекання зачіпки, щоб дати волю своїм почуванням.

Піня в такі хвилини непомітно й заклопотано вибігав куди-небудь з камери.

Пахло чимсь серйозним і тяжким.

* * *

от раз увечері Залетаєв несподівно зібрав усіх, хто мав колись тікати і суворо, одривистим і ворожим тоном заявив:

— Я хочу кінчити справу з побігом.

— Як саме?

— Так. Ви перед виборами старости казали, що його найбільше треба для того, щоб дати лад коридорові, щоб упорядкувати зносини з волею. Це все єсть?

— Ну... єсть,—нерішуче й сухо одповів Сердюков. Ми вже догадувались, до чого хилить Залетаєв.

— Добре. В такому разі ми, значить, можемо приступити до скінчення побігу. Зносини з волею єсть, староста у нас ідеальний, ніщо не стоїть на перепоні. Коли ми почали

копаль і як? Треба обміркувати. Инакше я сам робитиму.

Так, ми вже розуміли, що тут було найголовніше.

Дядя Дум-Дум засміявся, видув недокурок з цигарочки й м'яко взяв Залетаєва за лікоть.

— Ех, братіку, киньте ви бідного Піню, дайте їй собі й йому спокій. Як то кажуть: «аби лихо та тихо».

Залетаєв нетерпляче одшатнув руку.

— Та при чому тут Піня? От маєте собі. Діло йде про серйозну справу, а ви свого Піню тикаєте під ніс. Ну, що ж?

Ясно, що Залетаєв рішив неодмінно дискредитувати бідного старосту.

Що Піня в цій справі здрейфить, в цьому ніхто з нас не сумнівався. Досить було пригадати, як він

трусився що-ночи, коли ми копали. Він ще тоді сам не брав участі. Як же тепер буде? Доведеться йому, певно, іти з староства. Знов піде в коридорі катавасія, перевибори старости, сварки, дискусії, скандали, безладдя.

Ми спробували похитрити: треба, мовляв, ще трошки почекати, потім обережно змінити старосту, а тоді...

Але Залетаєв не дав навіть скінчить.

— Якого ж ви чорта вибрали такого старосту, котрий не годиться на найбільш важну справу ув'язнених? Тимошка? Анархісти? Брехня! Знать не знаю! Або зміняйте його зараз же, або хай береться. Я ждять більше не можу, я хочу на волю, буде з мене.

— Що робити?

— Що ж, треба покликать Піню, — сказав зідхаючи дядя Дум-Дум, —

запропонуєм йому. Якщо виясниться, що не може, хай одмовляється від старостування. Що ж порадиш?

Покликали Піню. Маленьке, чепурненько личко його подивлялось на нас з цікавістю й легкою турботою.

Руде, жорстке, як з іржавого дроту, волосся було старанно зачісано й пушилося над вухами.

— От, товаришу...—почав Сердюков,—ми тут зібрались, щоб розпочать знов справу з побігом.

На слові «побіг» очі Піні здригнулись, трошки поширились, а ніс став блідий. Дядя Дум-Дум одвів од його погляд і став тушити ногою недокурки. Тимошка поціпував борідку й гостро зиркав на Піню. Залетаєв посміхнувся.

— Ви, як староста, повинні взяти в цьому участь. Коли хочете, сами

можете з нами тікати, не хочете, зоставайтесь. Але без вашої допомоги обійтись неможливо. Треба зноситись з волею, слідкувати вночі за камерою, словом... необхідно. Ми обговорили і думаємо, що необхідно.

— Так, я теж думаю, що без старости вести справу неможна, — з натиском і потайною насмішкою підтвердив Залетаєв, не зводячи очей з Піні.

Піня раптом здвигнув плечима..

— Нуда-а! — здивовано протягнув він. — А як же можна без старости таку серйозну справу робити? Який же там порядок буде, який? Я таки сам думав про це. Раз ми маємо уже такий підкоп, то нам же соромно, щоб з ним не скористувались. А що ж! Ми, знаєте, як зробимо?

Піня таємно озирнувся, потім гаряче, поспішно, зашопотів, усе так же неспокійно бігаючи очима.

— Ми зробим так. Це дуже добре, що ви захотіли. Я думав, що ви вже не хочете більше... Так ми зробим так...

— Чекай!—грубо перебив його Залетаєв,—як ми зробим, се ми сами знаєм. Ти згоджуєшся?

— Ну да, я згоджуюсь! А то як же!

— Ну, це й все, що тебе питають. А тепер давайте обмірковувать...

Тимошка од задоволення вийняв портабак з буйно стрибаючою тройкою на кришці й, весело підморгуючи, підніс Піні цигарку.

— От це инше діло!—скрикнув він.— За це на, брат, папіроску! Бери, бери, нічого, я другу зроблю.

Ми теж були й здивовані і зрадувані таким поводженням Піні і обсипали б його «папіросками» виключаючи, звичайно, Залетаєва. Не дивлячись на те, що на його думку, без участі старости ніяк неможна було розпочинати справи, він цілком ігнорував Піню. Коли той хотів уставить слово, Залетаєв обривав його, не слухав, повторяв його ж слова з таким виглядом, немов Піні тут зовсім не було і він не говорив цих слів. Піня потискував плечима але, натурально, не міг мовчати в такій відповідальній справі. Він не перечив Залетаєву, не звертався і до його, але те, що думав, він висловлював. Він же в думках своїх мав повну рацію: наприклад, його рада була—знестися наперед з волею, дізнатись, чи там готові як

слід, чи будуть гроші, паспорти, квартирі, а тоді вже приступати до діла тут. Залетаєв же зараз став проти цієї ідіотської пропозиції, як він сказав.

Треба насамперед перевірити, чи не завалився підкоп, чи є інструменти, чи можна далі копати, скільки треба на це часу, а тоді вже зноситись з волею.

Добре. Ми згодилися з цим.

— Нехай так!—посміхнувся Піня.— І то таки розумна рада.

— А тебе не питають про це... Я пропоную цієї-ж ночі розібрати стіну й спуститись в яму. Дуже добре було б, якби староста також спустився. Пропоную себе і старосту.

— А мене третього...—добродушно вставив дядя Дум-Дум. Цим він зразу

притишив непокій, що перебіг по нас
од пропозиції Залетаєва.

У Піні знов побілів ніс і очі закруг-
лились, забігали, але він дуже охоче
згодився. Залетаєв хмуро й злісно
жмури́в очі.

* * *

Ніяких завалів у підкопі не вияви-
лось, все було як слід. Але от з ко-
панням далі могла вийти неприємна
історія. Багато було шансів за те,
що ґрунт завалиться над нами.

Залетаєв же категорично заявив,
що він не береться там копати, риску
багато, а потреби ніякої.

— Як так?!

— А так, що ми все-одно не мо-
жемо далеко від доріжки вартового-
прокопатись. Вилазячи ми однако-
во будемо замічені. Наші колишні

плани—прокопатися в ярок—дурниця, дірці такої великої довжини не буде повітря. Копати ж далі на якийсь сажінь нема ніякої рації.

У нас витягнулись обличчя.

— Чекайте, ми ж можемо робити ширшу дірку!—сказав Сердюков.

— Ну, вибачайте, це буде через два роки!—сердито струшуючи землю з піджака, одповів Залетаєв.—Я більше чекати не можу. Я вношу таку пропозицію: тікати через цей підкоп, що є. Але так, щоб усіх нас не перестріляли, один, передній, мусить кинутись сам на вартового, повалить його на землю і цим дати всім останнім збігти в ярок, де будуть стояти екіпажі. От мій план. Звичайно, один мусить пожертвувати собою для всіх. Кинем жеребок. А коли може вирватись

і він, тим краще. Але ризикує здорово. Ну, що ви на це?

Ми мовчали. Багато було правди в словах Залетаєва, але погано те, що один все-таки мусив загинути.

Риск, що й казати, річ хвилююча, ваблюча, але як смертний жеребок випаде?

— Ну, це дурниці! — флегматично сказав Голубов, як і звичайно.

Залетаєв живо покосився на його.

— Як дурниці?

— Та так. З якої речі ризикувать хоч одним життям. Краще спробувать з другого боку, в іншому місці, перевірити ще раз тут. І взагалі, я тут бачу щось... непевне. Чого ради раптом тепер виявилось, що наші плани не годились? Чого повітря не стане? Хто то сказав?

Аж дивно було, що цей сонний, здоровенний дядя так розпалився й ожив. Дядя Дум-Дум лукаво посміхнувся їй, підморгнувши до Сердюкова, сказав:

— А голубчику нашому, видно, не хочеться помирать.

Тоді Голубов повернувся до дяді всім важким тілом, серйозно подивився йому в лице і спокійно, рішуче промовив:

— Добре. Я згоджуюсь.

Дядя Дум-Дум засміявся їй почав вибачатись, але Голубов уперто і вже знов флегматично твердив:

— Нехочу. Стою за план Залетаєва.

— Ну, коли так, то й я!—задирикуватو крикнув дядя Дум-Дум.

Виходило якесь чортзнащо, якесь змагання в безрозсудності. А втім,

дяді Дум-Думові й Залетаєву добре було змагатись, маючи за спиною довічну каторгу, себ-то, майже смерть. А мені, наприклад, або Тимошці треба було задуматись.

Але Тимошка ж і покінчив мої вагання. Як не як, а в плані Залетаєва те гарне, що тут, чорт забирай, зразу тобі воля. Риск є, але тільки для одного. В старому ж плані цей самий риск у меншому, правда, розмірі був у всіх. Так нехай же один пострада за всіх. Він, Тимошка, готов хоч зараз.

— А будемо копатись далі, марудитись, так нас і накриють. Тоді вже годі мештати!

— Згода!—сказав я. Зоставались Сердюков і Піня. Залетаєв поглядав на останнього смакуючим поглядом.

Піня стояв блідий, затихлий і чудно водив по нас широкими очима. Йому, мабуть, не вірилось, що це серйозно.

— Ну, Піня, а ти ж як, чого замовк, га,—піднято спитав Тимошка,—Рішайся. Ти, брат,—староста. Неможна.

— Я слухаю, що ви говорите. Скажіть ви, скажіть, тоді я скажу... — тихо сказав Піня.

Сердюков нахмурих лоба і дивився кудись під ноги, маючи такий вираз, немов вираховував якусь задачу.

— Добре, я згоден,—підняв він голову і подивився на всіх зміненими очима. І при цьому посміхнувся не притаманною йому якоюсь запобігаюче-винуватою посмішкою.

Зоставався один Піня. Він чогось дуже передихнув і хриплавим голосом промовив:

— Ну, і я згоден. Нехай буде так.

— Браво, Піня!—сильно ударив його по плечі Тимошка. —Оттак справжні революціонери повинні говорить. Ну, братя, так коли ж ми жеребок кидаєм?

Залетаєв після одповіді Піні подивився на його довгим поглядом і хутко повернувся до Тимошки.

— Жеребок в самий останній момент!—сказав він.

— Розуміється, — засміявся дядя Дум-Дум. —Не дуже приємно з смертним присудом в кешені. А то все-таки надія: може не я. Правда, Піня?

Тоді Піня прокашлявся і все ж таки хрипко сказав:

— А я просив би, щоб тепер, як це можна.

Залетаєв у мить злорадісно й жорстоко витягнув до його лице.

— Ну, ні, голубе, ми вашого брата розуміємо. А потім одмовитись, заслабнути й тому подібне? Ні, вибачайте! Почекай уже до самого побігу. Побачимо, як ви свою одважність покажете... Я, панове, проти жеребка тепер!

Дійсно, це було незручно, ми мусили згодитись з ним. Тоді Піня, блідно посміхаючись, сказав Залетаєву:

— Я тільки для того, що в когось є мама або сестра чи хтось другий, так щоб встигли приїхать побачитися. Може це дуже трудно їм.

— Ну, це ніжності! Можна й без мами обійтись. Мама, тато, бабуся ще.

— Годі про це. Кінець!—понуро перебив його Голубов.

Ми розійшлись по своїх койках.

І от почалось готування до побігу. Підкоп ще протягнули трохи, так що лишилось всього стільки, щоб не провалилось під вартовим, кроки якого іноді ми чули. На це треба було покласти ночей сім, бо копали майже голими руками, щоб не робити шуму. За час копання вийшла знов сутичка Піні з Залетаєвим. Залетаєву конче хотілось, щоб Піня також копав, а Піня не хотів. Це не його була функція, його обов'язок дивитись, щоб усе йшло як слід, а не копати. Чи вартовий пильнує біля дверей, чи немає гомону в коридорі, чи не треба кому з копаючих випить подать, це Пініне діло, а копати—ні.

— Ну, чекай же ти!—один раз пригрозився Залетаєв. Що він думав—

ніхто не знав, а найменше Піня. Але це на його не зробило ніякого вражіння. Це ж Залетаєв, хіба можна серйозно ставитись до його. Крім того, Піня був, очевидно, зайнятий іншими переживаннями. Тепер він зробився далеко поважніший, ніж раніше. Він так само бігав по камерах, ділив передачі, розносив сніданок і вечерю, але в поведженні його стало менше нервової хапливості. Іноді він навіть де-що забував, плутав і не міг пригадати. Часто задумувався і здригував усім тілом, як звертався до його. Часом уночі, прокинувшись, я дивився на Піню і бачив, що він не спав і лежав лицем догори з застиглими, широко розплющеними очима. Зачісуватись перед дзеркальцем перестав і навіть у другий

коридор бігав з розкудовченою головою. Щоки зблідли й схудли.

Правда, всі ми, тікаючі, були в особливому настрою, але в нас це так не кидалось в очі, як у Піні. І на Піню почали поглядати з посмішкою. Знов зачувся сміх, жарти з його. Правда, жартувала тільки наша камера, та й то не голосно, бо побіг в жартах грав неодмінну роль, але для Залетаєва й цього було досить. Він і сам ще більш зачучверів, але робив усе можливе, щоб яко-мога довше відтягнуть день жеребка. Чого йому хотілось, ми не знали,—все вже було наготовлено, на волі і тут, лишилось тільки призначити день. Але ледве заходила розмова про день, Залетаєв щось вигадував знов, і мусили одкла-дати.

Чи не чекав він, що Піня не витримає мук чекання й одмовиться? Ну, то він дуже помилявся. Я балакав якось з Пінею.

— А що, страшно трохи, Піню?

Піня потиснув плечима і сказав:

— А що буде чоловік робить?

— Ну, як дуже страшно, то ніхто не силує, одмовитись можна. Я, принаймні, не знаю...

Мені хотілось подивитись, яке це зробить вражіння на Піню.

Він зідхнув.

— Ну, да, вам таки можна одмовитись.

— А вам?

Піня вибачливо посміхнувся.

— А ви мені скажіть, когда парад потопав і всі рятуються, то капітан біжить поперед чи позад усіх?

Ну? Чи страшно, чи ні, а стій. А як євреї колись у пустелі блукали, то вожді їхні позаду йшли? Вони тікали? Га?

Якщо Залетаєв рахував на Пінін страх, то він рахунки міг покинуть, бо в Піні було щось іще, крім страху.

Але, нарешті, настав таки той день, як уже ніщо не перешкоджало.

Ввечері тягнули жеребок і він випав Сердюкову.

Ні, Сердюков, ні, ми з цього приводу нічого особливого не виявили. Сердюкову так Сердюкову, комусь мусило випасти. Що було в Сердюкова та й у нас в середині, це інша річ, але зверху всі ми були серйозні, діловиті і хіба що занадто хапливі. Та Тимошка ще, як людина безпосередня, не видержував тону: то

співав цілий день, то прощався з товаришами по камері, то задумувався так, що не чув, як його шарпали.

Вночі, о першій годині, по знаку Піні ми тихо підвелися й по одному стали залазити під нари, поклавши замість себе зарані наготовлене опудало. Піня заліз останнім.

Між иншим, пам'ятаю, що ще там, під нарами, при невеличкому світлі лампи я звернув увагу на його очі. В них був такий вираз, якого я не бачив і в царевича-Піні: напружено-хиже, мало не жорстоке, гостре, все помічаюче й ніби нічого не бачаче. Але приглядатись не було коли.

Наш підкоп виходив з-під фундаменту. Фундамент же був виведений так, що біля його по-під всім будинком тюрми ішов досить широкий

рівчак, немов іще один коридор. В цьому коридорі перед діркою підкопу ми всі зупинились. У дяді Дум-Дума в руках був електричний ліхтарик, який кидав сліпучий сніп молодшого світла на вогкі чорні стіни рівчака. Чи від цього світла, чи чого иншого у всіх обличчя здавались дуже блідими, а очі надзвичайно блискучими.

Балакали пошепки. У Сердюкова в руках був револьвер, один на всіх. Але стрілять з його Сердюкову можна було тільки тоді, коли він повалить вартового на землю, приставивши револьвера до самого тіла. Тоді і згук буде приглушений і шансів більше за те, що не промахнеться.

— Ідіть!—прошепотів Піня.

Сердюков якомсь поривчасто й мовчки потиснув нам руки і, ніби впавши

додолу, поліз у дірку підкопу. У мене ще довго після того, як зникли в дірці його ноги, стояло перед очима його гарне, розумне лице, скривлене якоюсь непотрібною гримасою посмішки. План був такий. Сердюков проріє вихід на поверхню, вернеться, тоді ми всі полізем за ним. Вистромивши голову з підкопу, він піджидає вартового. Коли той рівняється з ним, вискакує, кидається на його, а ми всі біжимо в ярк. Там слухаєм, як не буде вистрілу револьвера або не набіжить він сам, тікаємо без його.

Тихо було, як в домовині, ні одного згуку, ні свисту вартових, ні шороху вітру, нічого, що, звичайно, чути найглухішої ночі в камері. Тільки наше дихання та свист у носі Залетаєва. (Залетаєв чисто виголився, під-

стригся, вимився, зачісався, але все таки робив вражіння кошлатого). Дядя Дум-Дум кунив цигарку за цигаркою, так що Тимошка мусив йому порадить покинути, бо з дірки підкопу повалить такий дим, як з фабричного димаря. Але дядя підморгнув і закунив нову цигарку об недокурок старої.

Піня стояв коло мене, і я бачив, як він напружено витягував шию і сторожко водив нею, немов гадюка, що чує небезпеку. Залетаєв щось зашепотів Голубову.

— Ша там!—строго крикнув Піня.

Залетаєв різко повернувся в бік Піні, але Голубов потягнув його за руку і він нічого не сказав.

Піня ж навіть не помітив руху Залетаєва і слухав. Потім тихенько

поліз нагору, щоб спитать, як у камері.

В цей час якраз виліз із дірки Сердюков. Він мав дикий, трохи не божевільний вигляд. Весь у землі, з розчучвереним волоссям, з бігаючими, напруженими очима, задиханий.

— Що? Що таке? Що?!

Сердюков сперся об стіну.

— Пропало, товариші!—переривчастим судорожним шепотом заговорив він.—Неможна. Нас, здається, накрили. Там салдати.

Ми похололи.

— Ви бачили?—спитав дядя Дум-Дум, наводячи на Сердюкова ліхтар.

Сердюков прижмурився.

— Я не бачив... Так, я бачив. Там рух... Вартовий стоїть біля будки і не рушиться... Я не знаю... По-моему,

неможливо... Я бачив три чи чотири фігури, які рухались біля стіни... Нас видав хто-небудь... Що робить тепер, що робить?

— Та ви бачили салдат?!—раптом люто визвірився Голубов.—Говоріть ви, чорт би вас узяв!

Сердюков неспокійно закліпав од світла й розсердився:

— Говорю ж вам, що бачив... Ради бога, одведіть свій ліхтар, він мені ріже очі!..

Дядя Дум-Дум напрямив світло на стелю, але воно все ж таки зачіпало лице Сердюкова з вимазаним у чорне носом і щокою, з чудними, розтеряними, дикими, підозрілими очима.

— Та ви, мабуть, помилились, товаришу,—протиснувся наперед Тимошка.—Підіть ще раз. Та швидче...

Що ж це таке? Дірка там... Вартовий зразу побачить... Ах ти ж, господи, хіба можна так. Ідіть!

— Та неможна... Я не піду... Ми всі погибнемо... Це абсурд!.. Я вам кажу, там салдати. Це безумство іти... Нам треба подумать...—гаряче зашепотів Сердюков.

— Та що думать!—зашипів Залетаєв.—Ви просто злякались, чорт вас забери, от і все! Ви—боягуз паршивий, дрянй! Ідіть, ви витягнули жеребок, ідіть зараз же!

Сердюков притулився всею спиною до стіни й не рушився. По виразу його лица видно було, що він ні на крок не відступить з свого місця, хоч би його різали.

— Я не піду... Це безумство,—бурмотів він, і це викликало сліпу,

звірячу лють проти його. Хотілось одідрать його від стіни і втовкмачить головою в дірку—лізь!

В рівчаку піднявся кошмарний, повний непотрібної ненависти, страху, безпорадности гомін. Один шипів, що треба кидать вдруге жеребок, другий тряс за барки Сердюкова, третій рознімав їх і лякливо озирався. Було таке чуття, ніби нас зараз же захоплять усіх.

І от в цей мент, пам'ятаю, мене хтось сильно одпихнув до стіни і проліз наперед. Це був Піня.

— Що тут таке? Ша! Ви казились чи що?!—голосним шепотом крикнув він.—Залетаєв, я вам кажу, киньте, ша! Дайте, я скажу. Ну?!

В голосі його було щось таке, що примусило всіх мимоволі замовкнути.

Чулось, що чоловік з таким голосом має підставу так говорити, має щось сказати і скаже те, що нас вирятуює. Навіть Залетаєв на мент замовк, не то здивований, не то обурений, не то чекаючи.

— Дайте сюди ваш левольверт!— коротко сказав Піня Сердюкову. В цей мент світло ліхтаря впало на всю його невеличку постать. Він весь дрібно-дрібно дрижав, як дрижить будинок, під яким, скажемо, проноситься поїзд. Сіренькі очі були поширені і чоловічок у них гостро й чудно чорнів.

Сердюков машинально, покірно подав револьвер.

Піня взяв і повернувся до нас.

— Щоб мені було тут тихо! Я піду замість товариша Сердюкова. Ша! Я подивлюсь і прийду сказати. Потім

полізете вже ви. Але ша, бо нас заберуть. Я вже йду.

І він поліз у дірку.

Настало гнітюче мовчання, серед якого було чути тільки легке шарудіння землі в норі та наше дихання. Сердюков, як прибитий до ганебного стовпа, стояв зігнувшись і подивляючись розтеряними, напівбожевільними очима.

Останні похмуро й непорушно стояли на своїх місцях. Навіть дядя не кутив.

Хвилин через три з'явився Піня. Перед тим, як говорити, він видихнув кілька разів повітря з грудей, як людина, що задихається від чогось.

— Там ніяких салдатів нема... Там же тихо... Вартовий ходить... Ми можемо йти... — Залетаєв вмить ступив

до Сердюкова й з грізною рішучістю проговорив:

— Сердюков, ідіть.

Але Сердюков мовчав і так само моторошно дивився на нас.

— Залетаєв!—мало не крикнув раптом Піня,—хто тут командир, ви чи я? Дайте спокій товаришу Сердюкову. Раз я кажу, що я йду, то я таки йду. Що ви хочете тут, що? Щоб наша справа погибла, так? Ви цього хочете? Раз я вам кажу мовчать, то мовчать мені тут! Хто тут староста? Ша!.. Ставайте всі в рядок! Залетаєв на самий зад! Ну?

Залетаєв скажено шарпнувся і мовчки став на самий перед.

— Залетаєв, я вам кажу, ідіть назад! Ви самий дужчий, вам нада назад. Ну?..

— Залетаєв, ідіть, ідіть, ради бога, дайте спокій—зашепотіли інші.

— Та з якої речі я назад?!—стріпнувся він усім тілом.—Не хочу!

— А я таки хочу, щоб ви назад!—прошипів Піня з дивною, невиданою у його силою.—І ви мені підете. Коли вам староста говорить, що ви підете, то це таки так і буде. Ну?—І раптом Піня підняв револьвер і націлився в Залетаєва. Було темно й не видно лица Піні, але по голосу, по витягненій руці чулося, що це зовсім не жарт, що ще хвилина і він вистрілить.

— Залетаєв! Ідіть же, чорт вас за-
бери, ідіот подлий!—з одчаєм крик-
нув Голубов.

І Залетаєв мовчки, покірно, нахиливши голову, протиснувся і став туди, куди наказав староста.

Хвилини через п'ять, коли я, вирвавшись із дірки, вилазив за дядьком Дум-Думом на поверхню землі, в чотирьох кроках від себе я побачив чорно-сіру масу, яка хрипіла, люто качалась по землі, з неї виривався пронизуватий крик: — сюда-а! А-а! А-а.

І в проміжках скажений крик і гупання по чомусь м'якому.

За стіною в середині тюрми вже тривожно й тяжко нісся свист, чулись вистріли, крики, тупотіння ніг.

Я прожогом злетів у яроч.

Піні нічого було чекать. Навалившись як прийшлося в екіпаж, ми вдарили по конях і що-сили погна́ли по темному полю.

*
* *
*

Пізніше нам переказали з тюрми, що староста Піня був убитий в ту ніч прикладами гвинтовок. Він з такою силою обхопив разом з рушницею ногу вартового, так міцно уп'явся зубами в тіло, що трое дозорців не могли одірвати його. Прийшлося приглушити його, але, приглушуючи прикладами, не розраховували сили ударів і вбили.

ВСЕУКРАЇНСЬКЕ РОБІТНИЧЕ КООПЕРАТИВНЕ Вид-во ВУРПС

„УКРАЇНСЬКИЙ РОБІТНИК“

ПРАВЛІННЯ—Харків, Палац Праці, пом. 126.

ТЕЛЕФОНИ—8-76, 44-04, 44-05, 29-88.

ЦЕНТРАЛЬНА КНИГАРНЯ ТА СКЛЕП—Пл. Рози Люксембург, Палац Праці, 52-05.

ФІЛІІ ТА ПРЕДСТАВНИЦТВА

в Харкові, Дніпропетровському, Одесі, Артемівському, Луганському, Сталіно, Маріуполі, Кривому Розі, Єнакієво, Микитівці, Макіївці, Криндачівці, Алчевському та инш. містах.

ВИЙШЛА З ДРУКУ Й НАДІЙШЛА ДО ПРОДАЖУ ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА:

Українською мовою	Ціна
Амп П'єр—Оповідання	7 коп.
Гордієнко К.—Червоні роси	6 ”
Гордієнко К.—Харчевня „Розвага друзів“	10 ”
Горький М.—Двадцять шість і одна	10 ”
Леонтович В.—Салдатський розрух .	10 ”
Гюї де-Мопасан—Селянські опові- данья	10 ”
Гермінія-цур-Мюзен—Патріот	35 ”
Окунів Я.—Газ професора Морана (уто- пічний роман)	45 ”
Стефаник В.—Лесева фамілія та инш. оповідання	10 ”
Франко І.—Сатири	10 ”
Штангей В.—Батрачка	25 ”
Юрезанський В.—Оповідання	15 ”
Гюї де-Мопасан—Бродяга	10 ”
Винниченко В.—Записна книжка	8 ”
Слісаренко О.—Сліди бурунів . 1 крб.	40 ”
Стефаник В.—Новели	7 ”
Винниченко В.—Голод	7 ”

ВСЕУКРАЇНСЬКЕ РОБІТНИЧЕ КООПЕРАТИВНЕ Вид-во ВУРС

„УКРАЇНСЬКИЙ РОБІТНИК“

ПРАВЛІННЯ—Харків, Палац Праці, пом. 126.

ТЕЛЕФОНИ—8-76, 44-04, 44-05, 29-88.

ЦЕНТРАЛЬНИЙ КНИЖКОВИЙ СКЛЕП І КНИГАРНЯ

Вид-ва—Харків, пл. Р. Люксемб., Палац Праці, Тел. 52-05

Ф І Л І І В И Д А В Н И Ц Т В А

в Артеміньському, Сталіно, Луганському, Маріуполі, Микитівці, Дніпропетровському, Київі, Кривому Розі, Одесі та инш. містах.

ВИЙШЛА З ДРУКУ Й НАДІЙШЛА ДО ПРОДАЖУ
серія „Українські письменники в перекладах
російською мовою“

Франко И.—На дне. Повісті та оповідання.
Переклад за редакцією І. Айзенштока.
Передмова Анд. Річицького.

Ціна 1 крб. 75 к., в палітурці 2 крб.

Любченко Аркадій—Далекіе и близкіе. Оповідання. Переклад за редакціям автора. Передмова проф. А. І. Білецького.

Ціна 1 крб. 30 к., в палітурці 1 крб. 55 к.

Копыленко А.—Лезвия. Оповідання. Переклад А. Матійченка за редакцією автора. Передмова проф. А. І. Білецького.

Ціна 1 крб. 30 к., в палітурці 1 крб. 55 к.

Гринченко Б.—Под тихими вербами. Повість. Переклад за редакцією І. Айзенштока. Передмова М. Самаріна.

Ціна 1 крб. 90 к., в палітурці 2 крб. 15 к.

Кодюбинский М.—Именинный подарок. З передмовою В. Коряка.

Ціна 1 крб. 50 к., в палітурці 1 крб. 75 к.

Винниченко В.—Обручение. З передмовою Анд. Річицького.

Ціна 1 крб. 80 к., в палітурці 2 крб. 05 к.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

[Faint, illegible handwritten notes]

[illegible][illegible]

РЛ
(1986) 765
2248 82 коп

„ДЕНЕВА БІБЛІОТЕКА ПРАСНОГО ПИСЬМЕНСТВА“
Видавництва „Український Робітник“

Від № 1 до № 21 включно розпродано.

№ 22. Гринченко—Історія одного протесту	5 к.
№ 23. Винниченко—„Малорос-європеець“	5 „
№ 24. Кониський—Мрія	5 „
№ 25. Винниченко—Маленька рисочка	5 „
№ 26. Копиленко—Леся	5 „
№ 27. Шевченко—Кавказ	5 „
№ 28. Стефаник—Вістуні	5 „
№ 29—33. Винниченко—Дробища	25 „
№ 34. Винниченко—Чудний епізод	5 „
№ 35. Бордуляк—Для хорого Федя	5 „
№ 36. Винниченко—Таємна пригода	5 „
№ 37—41. Винниченко—Боротьба	25 „
№ 42. Шевченко—Сон	5 „
№ 43—46. Короленко—Халун	20 „
№ 47. Коцюбинський—Що записано в книгу життя	5 „
№ 48—50. Вовчок—Інститутка	15 „
№ 51. Кониський—За кригою	5 „
№ 52—53. Коцюбинський—Кат	10 „
№ 54—56. Винниченко—Талісман	15 „
№ 57. Фрякко—В тюремнім шлиту і	5 „
№ 58—59. Винниченко—Терень	10 „
№ 60—61. Аркадій Любченко—Оповідання про утчу	10 „
№ 62. Стефаник—Синя книжечка	5 „
№ 63—64. Слісаренко—Президент Кислокапустянської республіки	10 „
№ 65—66. Коцюбинський—Коні не винні	10 „
№ 67. Стефаник—Падій. Май	5 „

**ДЕВА БІБЛІОТЕКА
ОГО ПИСЬМЕНСТВА**

В. ВИННИЧЕНКО

~~43400~~/54-56

ТАЛІСМАН

№ 54-56 Ц. 15 к. № 54-56

УКРАЇНСЬКИЙ РОБІТНИК